

ΙΜΕΠΟ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Μετανάστες στην Ελλάδα:

Επιπολιτισμός και ψυχοκοινωνική προσαρμογή

Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης / Επιμέλεια

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΙΜΕΠΟ

Αθήνα, 2008

5. ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ: ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

*Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης
Βασίλης Γ. Παυλόπουλος*

5.1. Εισαγωγή

Η έννοια της προσαρμογής συνοψίζει την έκβαση της διαπολιτισμικής επαφής από τη σκοπιά των μεταναστών. Περιλαμβάνει τις μεσοπρόθεσμες μεταβολές και τους μακροπρόθεσμους τρόπους με τους οποίους οι μετανάστες αναπροσαρμόζουν τη ζωή τους στη χώρα υποδοχής, κατά τρόπο ώστε να ικανοποιεί τις προσδοκίες τους και να εξυπηρετεί την επίτευξη των στόχων τους (Berry, 2006). Υπενθυμίζεται εδώ, όπως διαφάνηκε ήδη αλλού (βλ. Κεφ. 2) ότι ο όρος είναι περιγραφικός και δεν εμπεριέχει αξιολογική φόρτιση, θετική ή αρνητική. Το γεγονός ότι οι μετανάστες προσαρμόζονται, δηλώνει ότι εντάσσονται με κάποιο τρόπο στην κοινωνία υποδοχής, ανεξάρτητα από το πόσο επιτυχημένα το καταφέρνουν αυτό. Άλλοι όροι που έχουν χρησιμοποιηθεί για να δηλώσουν την ίδια διαδικασία είναι η ένταξη και η ενσωμάτωση. Ωστόσο, η χρήση αυτών των όρων συχνά υπονοεί θετική έκβαση, συνήθως με τη μορφή της εναρμόνισης ή της αφομοίωσης. Για το λόγο αυτό στο κείμενο που ακολουθεί, θα αποφύγουμε την ισοδύναμη εναλλαγή τους με την έννοια της προσαρμογής.

Η φύση της προσαρμογής είναι πολυδιάσταση. Δεν πρόκειται για μια γενικευμένη, αδιαφοροποίητη κατάσταση αλλά, αντιθέτως, περιλαμβάνει διάφορες όψεις που συνδέονται μεταξύ τους χωρίς να ταυτίζονται. Μια χρήσιμη διάκριση που απαντάται στη βιβλιογραφία είναι αυτή μεταξύ ψυχολογικής και κοινωνικο-πολιτισμικής προσαρμογής (Berry, 1997, 2006. Ward, 1996). Η ψυχολογική προσαρμογή συνδέεται με το υποκειμενικό αίσθημα ευτυχίας των μεταναστών και την απουσία ψυχοπαθολογίας, ενώ η κοινωνικο-πολιτισμική προσαρμογή αναφέρεται στην ικανότητά τους να διεκπεραιώνουν αποτελεσματικά τις καθημερινές κοινωνικές αλληλεπιδράσεις στη χώρα υποδοχής. Δύο επιμέρους όψεις της κοινωνικο-πολιτισμικής προσαρμογής έχουν επισημανθεί: η οικονομική προσαρμογή (Ayacan & Berry, 1996) και η συζυγική προσαρμογή (Ataca & Berry, 2002). Οι περισσότερες έρευνες δείχνουν σταθερή συνάφεια μετρίου βαθμού ανάμεσα στην ψυχολογική και στην κοινωνικο-πολιτισμική προσαρμογή, αν και η υπόθεση είναι ότι η κοινωνικο-πολιτισμική προσαρμογή προβλέπει πιο αποτελεσματικά την ψυχολογική παρά το αντίστροφο (Berry et al., 2006a,b). Δηλαδή, είναι πιθανόν ότι η αποτελεσματική αντιμετώπιση των προκλήσεων της μετανάστευσης, όπως η εύρεση εργασίας και η σταδιακή εξοικείωση με τη γλώσσα της χώρας εγκατάστασης, οδηγεί συνακολούθως σε μείωση του επιπολιτισμικού άγχους, καλύτερη ψυχική υγεία, θετικότερη αυτοαντίληψη και αίσθημα ικανοποίησης.

Σε γενικές γραμμές, θα λέγαμε ότι η διάκριση μεταξύ ψυχολογικής και κοινωνικο-πολιτισμικής προσαρμογής παραπέμπει στις δύο βασικές διαστάσεις-κριτήρια που υιοθετούνται για την αξιολόγηση της ψυχοπαθολογίας, δηλαδή την ενδοπροσωπική και τη διαπροσωπική διάσταση. Η ψυχολογική προσαρμογή αντανακλά την αυτοαντίληψη του ατόμου για το επίπεδο της ψυχικής του λειτουργίας και, για το λόγο αυτό, αξιολογείται συνήθως με αυτοαναφορές. Η κοινωνικο-πολιτισμική προσαρμογή δηλώνει πόσο καλά λειτουργεί το άτομο στο κοινωνικό του περιβάλλον, γι' αυτό η αξιολόγησή της μπορεί να περιλαμβάνει αναφορές «σημαντικών άλλων» ή αντικειμενικούς δείκτες, όπως το μηνιαίο εισόδημα και η εργασιακή κατάσταση (Berry, 1997. Ward, 1996).

Η αναφορά στην έννοια και το περιεχόμενο του όρου «προσαρμογή», παρόλο που κινδυνεύει να περιπέσει σε νοηματικές επικαλύψεις με προηγούμενα κεφάλαια αυτού του τόμου, δεν γίνεται απλώς για να ενισχυθεί η αυτοτέλεια του παρόντος κεφαλαίου. Αν ισχύει γενικά ότι η υιοθέτηση μιας θεωρίας είναι απαραίτητη στην επιστημονική έρευνα για τη διαμόρφωση συγκεκριμένων υποθέσεων, στην περίπτωση μας η ανασκόπηση της βιβλιογραφίας και η προσφυγή σε συναφή θεωρητικά σχήματα ήταν αυτή που προσδιόρισε κυριολεκτικά το περιεχόμενο των υπό μελέτη μεταβλητών και, κατ' επέκταση, οδήγησε στη διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων. Αυτό συνέβη επειδή δεν υπήρχε εξαρχής η δυνατότητα επεξεργασίας και τροποποίησης του βασικού ερευνητικού εργαλείου (ερωτηματολογίου), το οποίο δόθηκε έτοιμο από την Παγκόσμια Τράπεζα, μέσω του Ινστιτούτου Μεταναστευτικής Πολιτικής, για δικούς της ερευνητικούς σκοπούς. Ωστόσο, η προσεκτική «ανάγνωση» των περιεχομένων του ερωτηματολογίου υπό το πρίσμα της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας οδήγησε στον εντοπισμό μεμονωμένων ερωτημάτων, τα οποία θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως δείκτες της προσαρμογής των μεταναστών και, στη συνέχεια, να συσχετιστούν με δημογραφικούς παράγοντες και με τις διαστάσεις του επιπολιτισμού. Κατά τη διαδικασία αυτή η θεωρία του επιπολιτισμού, όπως παρουσιάστηκε στο Κεφ. 2, αποτέλεσε πολύτιμη πυξίδα.

Οι σχετικές προτάσεις του ερωτηματολογίου διακρίθηκαν σε δύο τομείς της προσαρμογής των μεταναστών: τον κοινωνικο-οικονομικό και τον ψυχολογικό τομέα. Η κοινωνικο-οικονομική προσαρμογή αποτελεί όψη της κοινωνικο-πολιτισμικής προσαρμογής (Aycan & Berry, 1996) με έμφαση στον οικονομικό και τον επαγγελματικό τομέα. Η ψυχολογική προσαρμογή περιλαμβάνει αυτοαναφορές που δηλώνουν πώς βιώνουν τα άτομα την εμπειρία της μετανάστευσης. Ένας τρίτος τομέας, ο οποίος θεωρήθηκε ότι είναι συναφής με την προσαρμογή, αναφέρεται στα μελλοντικά σχέδια και τις προσδοκίες των μεταναστών. Τα αποτελέσματα για τους τρεις αυτούς τομείς παρουσιάζονται παρακάτω σε ξεχωριστές ενότητες.

5.2. Κοινωνικο-οικονομική προσαρμογή

Τα ερωτήματα που χρησιμοποιήθηκαν για τον υπολογισμό του γενικού δείκτη κοινωνικο-οικονομικής προσαρμογής αφορούσαν τις εξής μεταβλητές: εργασία κατά το παρόν (έναντι ανεργίας), σταθερότητα εργασιακής σχέσης (έναντι περιστασιακής ή μερικής απασχόλησης), αποταμίευση χρηματικού ποσού (τουλάχιστον 50€ σε μηνιαία βάση), σχέδια επαγγελματικής ανάπτυξης (π.χ. δημιουργία προσωπικής επιχείρησης), γενική βελτίωση της οικονομικής κατάστασης, μεταβολή της εργασιακής θέσης και μεταβολή της οικονομικής θέσης. Για τα δύο τελευταία ζητήματα, οι συμμετέχοντες δεν ερωτήθηκαν ευθέως, αλλά απάντησαν σε ξεχωριστές ερωτήσεις σχετικά με την εργασιακή και οικονομική τους θέση στη χώρα προέλευσης και στη χώρα υποδοχής. Στη συνέχεια, από τη σύγκριση των απαντήσεων προέκυψαν τέσσερις μεταβλητές, η οποίες αφορούσαν στη βελτίωση ή υποβάθμιση της εργασιακής θέσης και στη βελτίωση ή υποβάθμιση της οικονομικής θέσης, αντίστοιχα. Όλες οι μετρήσεις έγιναν με διωνυμική κλίμακα (1=«Ναι», 0=«Όχι»).

Στον Πίν. 5.1 παρουσιάζονται οι συχνότητες (απόλυτες και σχετικές) των καταφατικών απαντήσεων στα παραπάνω ερωτήματα. Η πλέον θετική εικόνα προκύπτει για την τρέχουσα εργασιακή κατάσταση των μεταναστών, αφού το 77,9% απάντησαν ότι εργάζονται κατά το παρόν. Επιπλέον, 60,6% αναφέρουν ότι η εργασιακή τους κατάσταση είναι σταθερή (δηλαδή, δεν πρόκειται για περιστασιακή ή μερική απασχόληση) και 38,6% είναι σε θέση να αποταμιεύουν χρηματικά ποσά άνω των 50€ σε μηνιαία βάση. Ο οικονομικός απολογισμός από τη μετακίνηση στην Ελλάδα κυμαίνεται, γενικά, σε μέτρια επίπεδα: περίπου οι μισοί μετανάστες (47,9%) θεωρούν ότι η οικονομική τους κατάσταση βελτιώθηκε, ενώ σε παρόμοιο ποσοστό (44,1%) κάνουν σχέδια επαγγελματικής ανάπτυξης (π.χ. δημιουργία δικής τους επιχείρησης) και 38,9% κρίνουν ότι αποκόμισαν οικονομικά οφέλη από τη μετανάστευση. Ωστόσο, μόνο το 16,0% αισθάνονται ότι βελτιώθηκε η εργασιακή τους θέση, ανεξάρτητα από την οικονομική παράμετρο. Ως θετική δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί η εικόνα που προκύπτει από τα χαμηλά ποσοστά των συμμετεχόντων που δηλώνουν ότι υποβαθμίστηκε η οικονομική τους κατάσταση (11,6%) και η εργασιακή τους θέση (10,8%). Δεν προέκυψε μεταβολή στην εργασιακή θέση για 260 (61,8%) μετανάστες και στην οικονομική θέση για 191 (34,8%) μετανάστες (τα άτομα αυτά έλαβαν την τιμή 0 στις συγκεκριμένες μεταβλητές).

Πίνακας 5.1

Κατανομή (%) των δεικτών κοινωνικο-οικονομικής προσαρμογής των μεταναστών του δείγματος (N=601)

	f	%
Εργάζονται κατά το παρόν ⁽⁺⁾	468	77,9
Έχουν σταθερή εργασιακή σχέση ⁽⁺⁾	364	60,6
Βελτιώθηκε η οικονομική τους θέση ^{(+)(R)}	288	47,9
Έχουν σχέδια επαγγελματικής ανάπτυξης ⁽⁺⁾	265	44,1
Ωφελήθηκαν οικονομικά από τη μετακίνηση ⁽⁺⁾	234	38,9
Μηνιαία αποταμίευση ^{(+)(R)}	232	38,6
Βελτιώθηκε η εργασιακή τους θέση ^{(+)(R)}	96	16,0
Υποβαθμίστηκε η οικονομική τους θέση ^{(-)(R)}	70	11,6
Υποβαθμίστηκε η εργασιακή τους θέση ^{(-)(R)}	65	10,8

Σημείωση: Το σύμβολο (+) δηλώνει θετική προσαρμογή. Το σύμβολο (-) δηλώνει αρνητική προσαρμογή. Το σύμβολο (R) δηλώνει μετατροπή της αρχικής κλίμακας μέτρησης σε διωνυμικού τύπου (Ναι/Όχι).

Ο γενικός δείκτης κοινωνικο-οικονομικής προσαρμογής προέκυψε από το άθροισμα των αποκρίσεων των μεταναστών στις ερωτήσεις του Πίν. 5.1. Σημειώνεται ότι οι ερωτήσεις που δηλώνουν αρνητική προσαρμογή, δηλαδή υποβάθμιση της εργασιακής και της οικονομικής θέσης, έλαβαν αρνητική βαθμολόγηση (-1). Έτσι, το αναμενόμενο εύρος της βαθμολογίας του δείκτη κοινωνικο-οικονομικής προσαρμογής κυμαινόταν από -2 μέχρι 7. Ο μέσος όρος για το συνολικό δείγμα ήταν 3,0 και η τυπική απόκλιση 1,9. Η δε μορφή της κατανομής του δείκτη αυτού προσέγγιζε την κωδωνοειδή συμμετρική με ελαφρά ασυμμετρία προς τα δεξιά. Δηλαδή, οι περισσότεροι μετανάστες αναφέρουν επίπεδο γενικής κοινωνικο-οικονομικής προσαρμογής γύρω από το μέσο όρο της ομάδας, ενώ οι συμμετέχοντες με θετικό απολογισμό είναι λίγο περισσότεροι από εκείνους που δεν τα καταφέρνουν και τόσο καλά στον τομέα αυτόν.

5.3. Ψυχολογική προσαρμογή

Η ψυχολογική προσαρμογή μετρήθηκε με βάση τα εξής ερωτήματα: απόκτηση νέων δεξιοτήτων λόγω της μετανάστευσης, απώλεια δεξιοτήτων, γενικό επίπεδο ικανοποίησης στη χώρα υποδοχής συγκριτικά με τις αρχικές προσδοκίες, η μετανάστευση ως ευκαιρία για προσωπική ανάπτυξη, η μετανάστευση ως αίσθηση ελευθερίας μέσω της αύξησης των διαθέσιμων εναλλακτικών επιλογών,

δυνατότητα για προσφορά βοήθειας στα μέλη της οικογένειας, απομάκρυνση από την οικογένεια, απώλεια δικτύων κοινωνικής στήριξης, προσλαμβανόμενη διάκριση σε βάρος των μεταναστών από τους ντόπιους και προβλήματα γενικής υγείας.

Οι περισσότερες από τις παραπάνω μεταβλητές μετρήθηκαν με διωνυμική κλίμακα (1=«Ναι/Συμφωνώ», 0=«Όχι/Διαφωνώ»). Εξαιρέση αποτελεί το γενικό επίπεδο ικανοποίησης στη χώρα υποδοχής, το οποίο βαθμολογήθηκε με πενταβάθμια κλίμακα τύπου Likert, από 1=«καθόλου ικανοποιημένος/η» μέχρι 5=«πάρα πολύ ικανοποιημένος/η». Έτσι, η μεταβλητή αυτή ανακωδικοποιήθηκε στη συνέχεια κατά τρόπο ώστε να δημιουργηθούν δύο μεταβλητές διωνυμικού τύπου, μία που να αναφέρεται σε υψηλό επίπεδο ικανοποίησης (1=«αρκετά» ή «πάρα πολύ ικανοποιημένος/η») και μία που να δηλώνει χαμηλό επίπεδο ικανοποίησης (1=«καθόλου» ή «λίγο ικανοποιημένος/η»).

Στον Πίν. 5.2 παρουσιάζονται οι συχνότητες (απόλυτες και σχετικές) των καταφατικών απαντήσεων στις ερωτήσεις που αφορούν στην ψυχολογική προσαρμογή. Μια απλή επισκόπηση του πίνακα αυτού δείχνει ότι τα ερωτήματα που δηλώνουν θετικές όψεις της ψυχολογικής προσαρμογής συγκεντρώνουν μεγαλύτερες συχνότητες από ό,τι οι προτάσεις με αρνητικό ψυχολογικό περιεχόμενο. Ειδικότερα: Ποσοστό 70,2% των μεταναστών αναφέρουν ότι απόκτησαν νέες δεξιότητες στη χώρα υποδοχής, ενώ σε ποσοστό 63,4% θεωρούν ότι το επίπεδο ικανοποίησής τους στην Ελλάδα κυμαίνεται από «μάλλον καλό» έως «πολύ καλό», συγκριτικά με τις αρχικές προσδοκίες τους. Ως θετικές επιπτώσεις της μετανάστευσης κρίνονται: η δυνατότητα για προσφορά βοήθειας στην οικογένεια (35,1%), οι ευκαιρίες για προσωπική ανάπτυξη λόγω της μετανάστευσης (27,3%) και η διεύρυνση της ελευθερίας μέσω των αυξημένων εναλλακτικών επιλογών (21,1%). Μεταξύ των αρνητικών επιπτώσεων από την εγκατάσταση την Ελλάδα ξεχωρίζει η απώλεια προσόντων (29,1%), η απομάκρυνση από τα μέλη της οικογένειας (26,3%), η απώλεια προσωπικών δικτύων κοινωνικής υποστήριξης (24,1%) και, σε μικρότερο βαθμό, η προσλαμβανόμενη αρνητική αντιμετώπιση από τους Έλληνες (16,1%). Σχετικά μικρός αριθμός μεταναστών (8,0%) δηλώνει χαμηλό επίπεδο ικανοποίησης, ενώ αρκετά σπάνιες είναι οι αναφορές για προβλήματα υγείας (3,8%).

Πίνακας 5.2

Κατανομή (%) των δεικτών ψυχολογικής προσαρμογής των μεταναστών του δείγματος (N=601)

	f	%
Απόκτησαν νέες δεξιότητες ⁽⁺⁾	422	70,2
Υψηλό επίπεδο ικανοποίησης ^{(+)(R)}	380	63,2
Προσφέρουν βοήθεια στην οικογένεια ⁽⁺⁾	211	35,1
Απώλεσαν δεξιότητες ⁽⁻⁾	175	29,1
Η μετανάστευση ως προσωπική ανάπτυξη ⁽⁺⁾	164	27,3
Απομακρύνθηκαν από την οικογένεια ⁽⁻⁾	152	26,3
Απώλεσαν δίκτυα κοινωνικής στήριξης ⁽⁻⁾	145	24,1
Αίσθηση ελευθερίας, περισσότερες επιλογές ⁽⁺⁾	127	21,1
Προσλαμβανόμενη διάκριση ⁽⁻⁾	97	16,1
Χαμηλό επίπεδο ικανοποίησης ^{(-)(R)}	48	8,0
Προβλήματα γενικής υγείας ⁽⁻⁾	23	3,8

Σημείωση: Το σύμβολο (+) δηλώνει θετική προσαρμογή. Το σύμβολο (-) δηλώνει αρνητική προσαρμογή. Το σύμβολο (R) δηλώνει μετατροπή της αρχικής κλίμακας μέτρησης σε διωνυμικού τύπου (Ναι/Όχι).

Όπως συνέβη με την κοινωνικο-οικονομική προσαρμογή, έτσι και ο γενικός δείκτης της ψυχολογικής προσαρμογής προέκυψε από το άθροισμα των αποκρίσεων των συμμετεχόντων στις μεταβλητές του Πίν. 5.2. Και σε αυτή την περίπτωση, οι προτάσεις με αρνητικό ψυχολογικό περιεχόμενο έλαβαν αρνητική βαθμολόγηση (-1). Με αυτά τα δεδομένα, το αναμενόμενο εύρος του δείκτη ψυχολογικής προσαρμογής κυμαινόταν από -5 μέχρι 6. Ο μέσος όρος για το συνολικό δείγμα ήταν 1,7 και η τυπική απόκλιση 1,4, ενώ η κατανομή δεν διέφερε σημαντικά από την κωδωνοειδή συμμετρική μορφή. Γενικά, διαπιστώνουμε ότι η ψυχολογική προσαρμογή των μεταναστών τοποθετείται λίγο άνω του θεωρητικού μεσαίου σημείου της κλίμακας μέτρησης. Οι περισσότεροι συμμετέχοντες έχουν μέτρια θετικό επίπεδο ψυχολογικής προσαρμογής και λιγότεροι είναι αυτοί που αναφέρουν είτε ιδιαίτερα θετική είτε έντονα αρνητική ψυχολογική προσαρμογή.

Όπως αναμενόταν, εντοπίστηκε στατιστικά σημαντική συνάφεια θετικής κατεύθυνσης ανάμεσα στους δείκτες κοινωνικο-οικονομικής και ψυχολογικής προσαρμογής ($r=0,33$, $p<0,001$). Αυτό σημαίνει ότι, όσο καλύτερη είναι η προσαρμογή των μεταναστών στον ένα τομέα, τόσο καλύτερη τείνει να είναι και στον άλλο. Ωστόσο, ο νατουραλιστικός χαρακτήρας της έρευνας δεν επιτρέπει τη

διατύπωση συμπερασμάτων σχετικά με τη φύση της αιτιότητας της παραπάνω συνάφειας. Πάντως, το μάλλον χαμηλό μέγεθος του δείκτη δηλώνει ότι πρόκειται για σχετικά ανεξάρτητες μεταξύ τους διαστάσεις. Δηλαδή, δεν είναι δεδομένο ότι κάθε μετανάστης που επιτυγχάνει υψηλό επίπεδο προσαρμογής στον ένα τομέα, θα επιδεικνύει αντίστοιχα θετική εικόνα και στον άλλο – αν και αναμένεται ότι θα τείνει προς αυτή την κατεύθυνση.

5.4. Μελλοντικά σχέδια

Στο ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε για τους σκοπούς της έρευνας έχει συμπεριληφθεί ένας αριθμός ερωτημάτων που είναι συναφή με την προσαρμογή των μεταναστών, χωρίς όμως να εντάσσονται σαφώς στον κοινωνικο-οικονομικό ή στον ψυχολογικό τομέα, όπως αυτοί προκύπτουν από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας. Έτσι, κρίθηκε σκόπιμο οι μεταβλητές αυτές να παρουσιαστούν σε ξεχωριστή ενότητα. Τα ζητήματα που τίγονται, επικεντρώνονται στα μελλοντικά σχέδια των μεταναστών και έχουν ως εξής: προσδοκώμενη διάρκεια παραμονής στην Ελλάδα, πρόθεση υποβολής αιτήματος για λήψη της ελληνικής υπηκοότητας και σχέδια για το μέλλον των παιδιών τους.

Όσον αφορά στην προσδοκώμενη διάρκεια παραμονής στη χώρα υποδοχής, 222 (37,0%) ερωτηθέντες δήλωσαν ότι η διαμονή τους στην Ελλάδα έχει μόνο προσωρινό χαρακτήρα, 105 (17,5%) σκοπεύουν να παραμείνουν για μεγάλο χρονικό διάστημα και να επιστρέψουν στη χώρα καταγωγής κάποια στιγμή στο μέλλον, ενώ πολλοί (41,9%, $n=252$) είναι εκείνοι που εκτιμούν ότι θα μείνουν στην Ελλάδα για την υπόλοιπη ζωή τους. Δεν υπάρχουν στοιχεία για 22 περιπτώσεις.

Τα παραπάνω αποτελέσματα συνάδουν με τις αποκρίσεις των μεταναστών στο ερώτημα σχετικά με την πρόθεση υποβολής αίτησης για λήψη της ελληνικής υπηκοότητας: σχεδόν οι μισοί (48,9%, $n=294$) απάντησαν καταφατικά, 126 (21,0%) δεν είναι σίγουροι και 150 (25,0%) απάντησαν ότι δεν σκέφτονται να υποβάλουν αίτηση για να λάβουν την ελληνική υπηκοότητα. Στο ερώτημα αυτό δεν απάντησαν 31 άτομα.

Αναφορικά με τα σχέδια για το μέλλον των παιδιών τους, 316 (52,6%) μετανάστες δήλωσαν ότι επιθυμούν τα παιδιά τους να ζήσουν, να σπουδάσουν και να εργαστούν στην Ελλάδα, ενώ 73 (12,1%) προτιμούν τη χώρα καταγωγής ή κάποια άλλη χώρα. Άλλα σχέδια (χωρίς να δώσουν διευκρινίσεις) είχαν 90 (15%) άτομα. Το γεγονός ότι η ερώτηση αυτή απευθυνόταν μόνο σε γονείς ευθύνεται προφανώς για τον μεγάλο αριθμό (122, $n=20,3\%$) των ελλιπών δεδομένων στην ερώτηση αυτή.

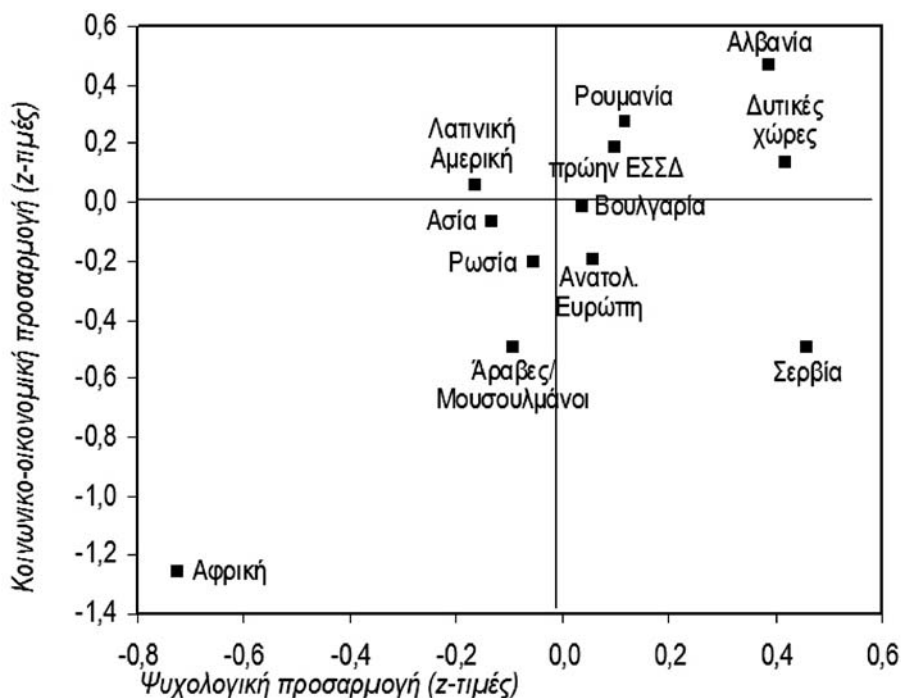
Συνολικά, η εικόνα που προκύπτει από την ανάλυση των μελλοντικών σχεδίων των μεταναστών δηλώνει ότι σημαντικός αριθμός από αυτούς προτίθενται να παραμείνουν μόνιμα στην Ελλάδα, τόσο οι ίδιοι όσο οι οικογένειες και τα παιδιά τους. Από το άλλο μέρος, δεν είναι λίγοι οι συμμετέχοντες που αντιλαμβάνονται τη διαμονή τους στην Ελλάδα ως προσωρινή. Η διάσταση αυτή ενδέχεται να συνδέεται με την ποιότητα της προσαρμογής εφόσον τα άτομα που δεν επενδύουν ψυχολογικά στην προοπτική που έχουν στη χώρα υποδοχής, αναμένεται να μην ενεργοποιούνται κατάλληλα ώστε να εξασφαλίσουν θετική έκβαση για τον εαυτό τους και τους οικείους τους.

5.5. Προσαρμογή και κοινωνικο-δημογραφικοί παράγοντες

Η προσαρμογή των μεταναστών αποτελεί την εξαρτημένη μεταβλητή της παρούσας έρευνας. Οι δείκτες κοινωνικο-οικονομικής και ψυχολογικής προσαρμογής αναμένεται να συνδέονται με κοινωνικο-δημογραφικούς παράγοντες (βλ. Κεφ. 2). Παρακάτω παρουσιάζονται τα αποτελέσματα των αναλύσεων που διενεργήθηκαν με ανεξάρτητες μεταβλητές τη χώρα προέλευσης, τη διάρκεια παραμονής στην Ελλάδα, το φύλο, την ηλικία, το επίπεδο εκπαίδευσης, την οικογενειακή κατάσταση και τα κίνητρα της μετανάστευσης που ανέφεραν οι συμμετέχοντες.

5.5.1. Χώρα προέλευσης

Η χώρα προέλευσης βρέθηκε ότι διαφοροποιεί το επίπεδο προσαρμογής των μεταναστών, ιδιαίτερος στον κοινωνικο-οικονομικό τομέα, $F(5, 593)=23,98$, $p<0,001$, $\eta^2=0,17$, αλλά και στον ψυχολογικό, $F(5, 593)=5,89$, $p<0,001$, $\eta^2=0,05$. Μάλιστα, το ίδιο αποτέλεσμα προκύπτει ακόμα και μετά τον έλεγχο της διάρκειας παραμονής στην Ελλάδα (με την προσθήκη της ως συμμεταβλητής στην ανάλυση διακύμανσης). Όπως έδειξαν οι πολλαπλές συγκρίσεις με το κριτήριο του Scheffé, και στις δύο περιπτώσεις το πιο αρνητικό προφίλ εμφανίζουν οι μετανάστες από την υποσαχάρια Αφρική και το πιο θετικό οι Αλβανοί. Οι υπόλοιπες εθνοπολιτισμικές ομάδες βρίσκονται σε ενδιάμεσο επίπεδο, με τους μετανάστες από αραβικές χώρες να εμφανίζουν χαμηλότερους δείκτες προσαρμογής (ιδιαίτερος σε ό,τι αφορά τον κοινωνικο-οικονομικό τομέα), ενώ οι μετανάστες από την ανατολική Ευρώπη, την πρώην Σοβιετική Ένωση και άλλες βαλκανικές χώρες τοποθετήθηκαν εγγύτερα στους Αλβανούς.

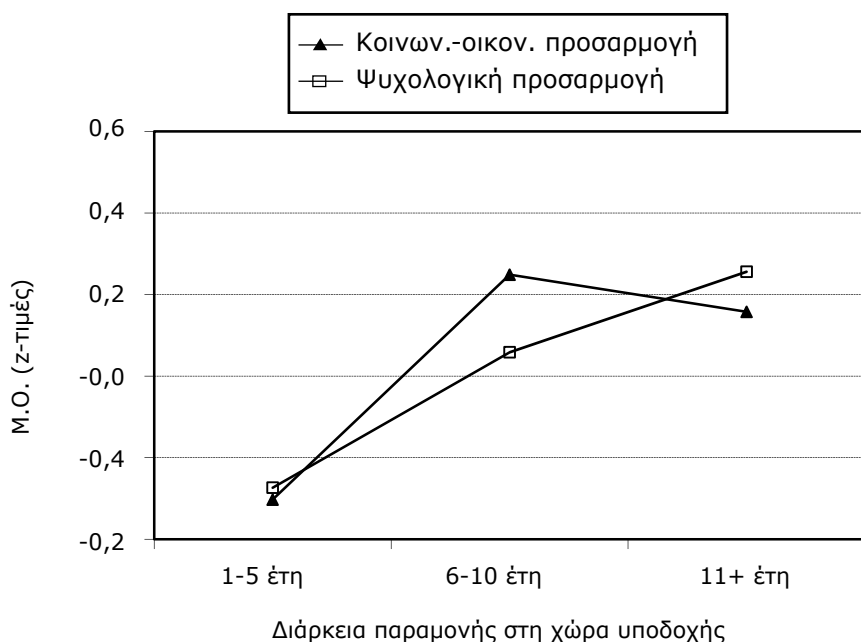

Σχήμα 5.1. Τοποθέτηση των εθνικών ομάδων μεταναστών όσον αφορά τα επίπεδα κοινωνικο-οικονομικής και ψυχολογικής προσαρμογής.

Η παραπάνω εικόνα αποτυπώνεται εύγλωττα στο Σχ. 5.1, όπου οι μέσοι όροι κοινωνικο-οικονομικής και ψυχολογικής προσαρμογής των εθνοπολιτισμικών ομάδων των μεταναστών έχουν τοποθετηθεί στον κάθετο και τον οριζόντιο άξονα, αντίστοιχα. Από μια απλή επισκόπηση του σχήματος αυτού γίνεται φανερή η γενική υστέρηση των μεταναστών από την υποσαχάρια Αφρική και, σε μικρότερο βαθμό, των Αράβων/Μουσουλμάνων. Οι ομάδες αυτές έχουν τους χαμηλότερους δείκτες προσαρμογής. Τα άτομα από την πρώην Γιουγκοσλαβία επιτυγχάνουν ιδιαίτερα θετική ψυχολογική προσαρμογή, αλλά στον κοινωνικο-οικονομικό τομέα η βαθμολογία τους είναι από τις χαμηλότερες του δείγματος. Αν εξαιρέσει κανείς τις παραπάνω περιπτώσεις, το γενικό συμπέρασμα είναι ότι οι δύο τομείς της προσαρμογής έχουν υψηλή συνάφεια μεταξύ τους και οι περισσότερες εθνοπολιτισμικές ομάδες κυμαίνονται σε παρόμοιο επίπεδο επίδοσης.

5.5.2. Διάρκεια παραμονής

Ανεξαρτήτως της εθνικής καταγωγής, η συνάφεια της διάρκειας παραμονής στη χώρα υποδοχής με την κοινωνικο-οικονομική ($r=0,18$, $p<0,001$) και την ψυχολογική προσαρμογή ($r=0,25$, $p<0,001$) ήταν στατιστικώς σημαντική. Δηλαδή, όσο μεγαλύτερο διάστημα βρίσκονται οι μετανάστες στην Ελλάδα, τόσο θετικότερη προσαρμογή αναφέρουν. Πάντως, οι τιμές αυτές δηλώνουν μάλλον χαμηλό (αν και συστηματικό) βαθμό συσχέτισης.

Σχήμα 5.2. Μέσοι όροι κοινωνικο-οικονομικής και ψυχολογικής προσαρμογής ως προς τη διάρκεια παραμονής των μεταναστών.

Περαιτέρω διαπιστώσεις για τη σχέση της διάρκειας παραμονής με την ποιότητα της προσαρμογής των μεταναστών είμαστε σε θέση να εξαγάγουμε από την επισκόπηση του Σχ. 5.2. Το σχήμα αυτό αποτυπώνει τους μέσους όρους των δύο τομέων της προσαρμογής ως προς τη διάρκεια παραμονής, η οποία για τις ανάγκες της συγκεκριμένης ανάλυσης έχει ομαδοποιηθεί σε τρεις διαβαθμίσεις: 1-5 έτη, 6-10 έτη και περισσότερα από 10 έτη. Από τον έλεγχο των μέσων όρων με τη μέθοδο της ανάλυσης διακύμανσης προέκυψε ότι οι μετανάστες που ζουν στην Ελλάδα μέχρι 5 έτη εμφανίζουν χειρότερη ποιότητα κοινωνικο-οικονομικής,

$F(2, 597)=19,07$, $p<0,001$, $\eta^2=0,06$, και ψυχολογικής προσαρμογής, $F(2, 597)=17,05$, $p<0,001$, $\eta^2=0,06$, συγκριτικά με τις άλλες δύο διαβαθμίσεις της διάρκειας παραμονής, οι μέσοι όροι των οποίων είναι υψηλότεροι και δεν διαφέρουν μεταξύ τους (Scheffé).

Φαίνεται ότι κατά τις πρώτες φάσεις της εγκατάστασης στη χώρα υποδοχής η προσαρμογή των μεταναστών βελτιώνεται με ταχύτετους ρυθμούς. Μετά την παρέλευση των πρώτων πέντε χρόνων η ποιότητα της προσαρμογής των μεταναστών εγγίζει ένα συγκεκριμένο επίπεδο, πέραν του οποίου δεν παρουσιάζει την ίδια θεαματική ανέλιξη, παρόλο που η τάση συνεχίζει να είναι ανοδική για την ψυχολογική προσαρμογή. Επιπλέον, η βελτίωση της κοινωνικο-οικονομικής προσαρμογής μοιάζει να προηγείται της ψυχολογικής, όπως δείχνει η μεταξύ τους διαφορά σε ενδιάμεσο διάστημα παραμονής στην Ελλάδα (6-10 έτη). Τα ευρήματα αυτά επιβεβαιώνουν σε μεγάλο βαθμό αντίστοιχα πορίσματα της διεθνούς βιβλιογραφίας για τη μετανάστευση.

5.5.3. Φύλο

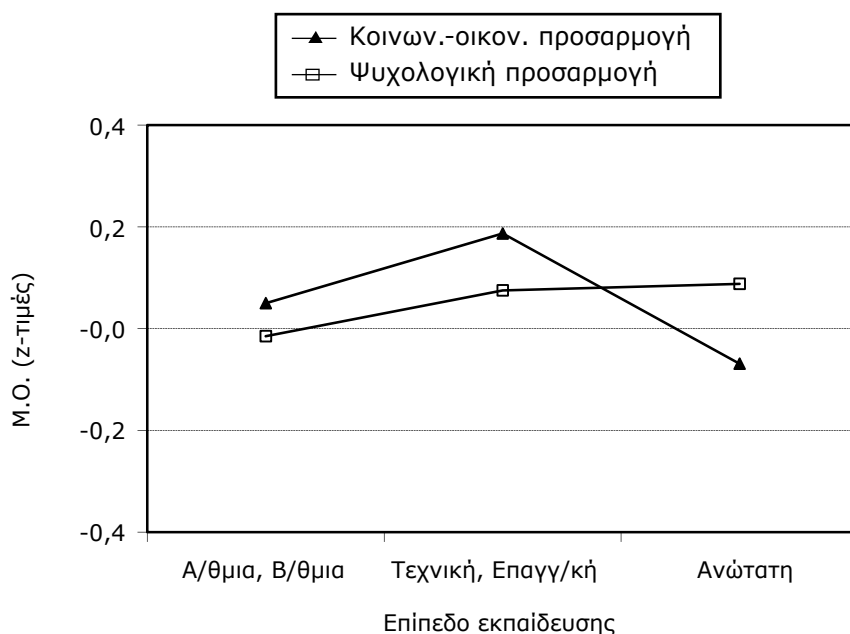
Δεν βρέθηκαν διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών όσον αφορά την ποιότητα της κοινωνικο-οικονομικής και της ψυχολογικής τους προσαρμογής. Εντοπίστηκε, παρόλα αυτά, αλληλεπίδραση του φύλου και της στρατηγικής επιπολιτισμού πάνω στους μέσους όρους της κοινωνικο-οικονομικής προσαρμογής, η οποία θα παρουσιαστεί αναλυτικά και θα συζητηθεί παρακάτω (βλ. Κεφ. 5.6).

5.5.4. Ηλικία

Αντίθετα με τα αποτελέσματα που αφορούσαν τις διαστάσεις του επιπολιτισμού, η ηλικία δεν βρέθηκε να συνδέεται με την προσαρμογή των μεταναστών. Ο δείκτης συνάφειας μεταξύ ηλικίας και κοινωνικο-οικονομικής προσαρμογής ($r=0,10$, $p=0,013$) κρίνεται άνευ ερμηνευτικής σπουδαιότητας, η δε στατιστική σημαντικότητά του αποδίδεται πιθανότατα στο μεγάλο μέγεθος του δείγματος. Επιπλέον, η συνάφεια μεταξύ ηλικίας και ψυχολογικής προσαρμογής ήταν ουσιαστικά μηδενική.

5.5.5. Επίπεδο εκπαίδευσης

Η συσχέτιση του μορφωτικού επιπέδου με τους δείκτες προσαρμογής των μεταναστών έγινε με μονοπαραγοντικές αναλύσεις διακύμανσης. Όσον αφορά στην ψυχολογική προσαρμογή, δεν εντοπίστηκαν στατιστικώς σημαντικές διαφορές των μέσων όρων μεταξύ των τριών επιπέδων εκπαίδευσης. Δηλαδή, το επίπεδο ικανοποίησης και ευεξίας των μεταναστών δεν συνδέεται με την εκπαίδευσή τους στη χώρα προέλευσης.

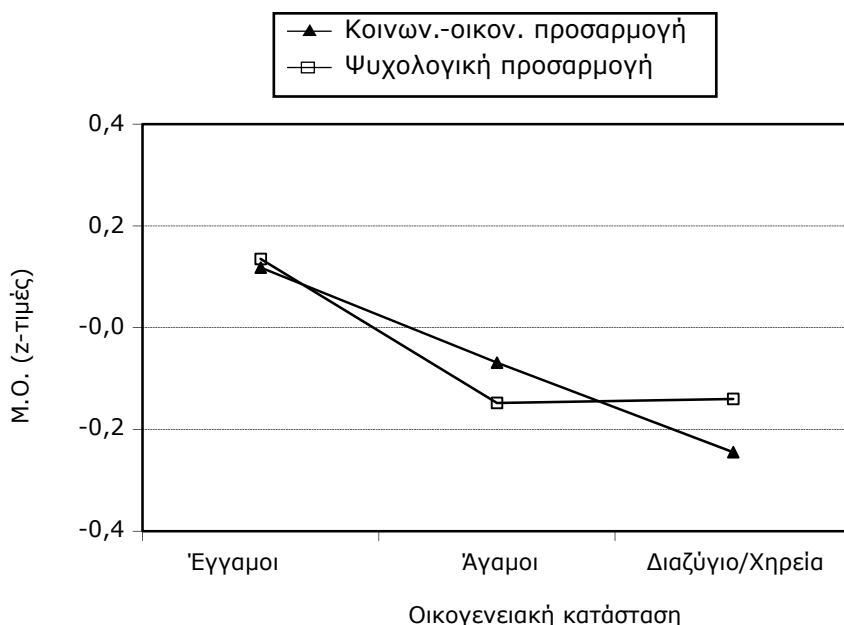
Σχήμα 5.3. Μέσοι όροι κοινωνικο-οικονομικής και ψυχολογικής προσαρμογής ως προς το επίπεδο εκπαίδευσης των μεταναστών.

Αντιθέτως, το επίπεδο εκπαίδευσης βρέθηκε ότι διαφοροποιεί τους μέσους όρους κοινωνικο-οικονομικής προσαρμογής, $F(2, 595)=3,40$, $p=0,034$. Αν και μάλλον μικρού μεγέθους, η διαφορά είναι χαρακτηριστική καθώς προκύπτει ότι τη θετικότερη προσαρμογή στον τομέα αυτόν εμφανίζουν οι απόφοιτοι ενδιάμεσου επιπέδου εκπαίδευσης (τεχνική, επαγγελματική). Τη χαμηλότερη βαθμολογία έχουν οι απόφοιτοι ανωτάτων σχολών, ενώ τα άτομα Α/θμιας ή Β/θμιας εκπαίδευσης τοποθετούνται σε ενδιάμεσο επίπεδο (Scheffé). Φαίνεται, δηλαδή, ότι η συσχέτιση μεταξύ επιπέδου εκπαίδευσης και κοινωνικο-οικονομικής προσαρμογής είναι καμπυλόγραμμη και έχει τη μορφή αντεστραμμένου U. Αυτό απεικονίζεται καθαρά και στο Σχ. 5.3. Το παραπάνω αποτέλεσμα επιμένει ακόμα και όταν ελέγξει κανείς την επίδραση της ηλικίας και της διάρκειας παραμονής (προσθέτοντάς τις ως συμμεταβλητές στην ανάλυση διακύμανσης). Η – ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα – ερμηνεία και οι προεκτάσεις αυτού του ευρήματος συζητώνται στα Συμπεράσματα του παρόντος κεφαλαίου.

5.5.6. Οικογενειακή κατάσταση

Από την επισκόπηση των μέσων όρων του Σχ. 5.4 διαφαίνεται η συσχέτιση της οικογενειακής κατάστασης με την προσαρμογή των μεταναστών. Την περιγραφική αυτή εντύπωση επιβεβαιώνουν τα αποτελέσματα της ανάλυσης διακύμανσης

για την επίδραση της οικογενειακής κατάστασης στην κοινωνικο-οικονομική προσαρμογή, $F(2, 590)=4,44$, $p=0,012$, και, πιο οριακά, στην ψυχολογική προσαρμογή, $F(2, 590)=3,02$, $p=0,049$. Και στις δύο περιπτώσεις οι διαφορές των μέσων όρων οφείλονται στους έγγαμους μετανάστες, οι οποίοι επιτυγχάνουν υψηλότερα επίπεδα προσαρμογής από ό,τι οι άγαμοι και τα άτομα με διαζύγιο / σε χηρεία (Scheffé).

Σχήμα 5.4. Μέσοι όροι κοινωνικο-οικονομικής και ψυχολογικής προσαρμογής ως προς την οικογενειακή κατάσταση των μεταναστών.

Θα ήταν λογικό να σκεφτεί κανείς ότι στην παραπάνω σχέση είναι πιθανό να διαμεσολαβεί η ηλικία. Δηλαδή, ίσως οι έγγαμοι μετανάστες προσαρμόζονται με πιο ικανοποιητικό τρόπο εξαιτίας της μεγαλύτερης ηλικίας τους, τουλάχιστον συγκριτικά με τους άγαμους συμμετέχοντες. Ωστόσο, η προσθήκη της ηλικίας ως συμμεταβλητής δεν άλλαξε την εικόνα. Ας σημειωθεί, πάντως, ότι σε προηγούμενη ανάλυση δεν είχε βρεθεί αξιόλογη συσχέτιση της ηλικίας με την ποιότητα της προσαρμογής των μεταναστών.

5.5.7. Κίνητρα μετανάστευσης

Δεν βρέθηκε συστηματική συσχέτιση ανάμεσα στα κίνητρα της μετανάστευσης και στην ποιότητα της ψυχολογικής προσαρμογής. Δηλαδή, το επίπεδο ευεξίας

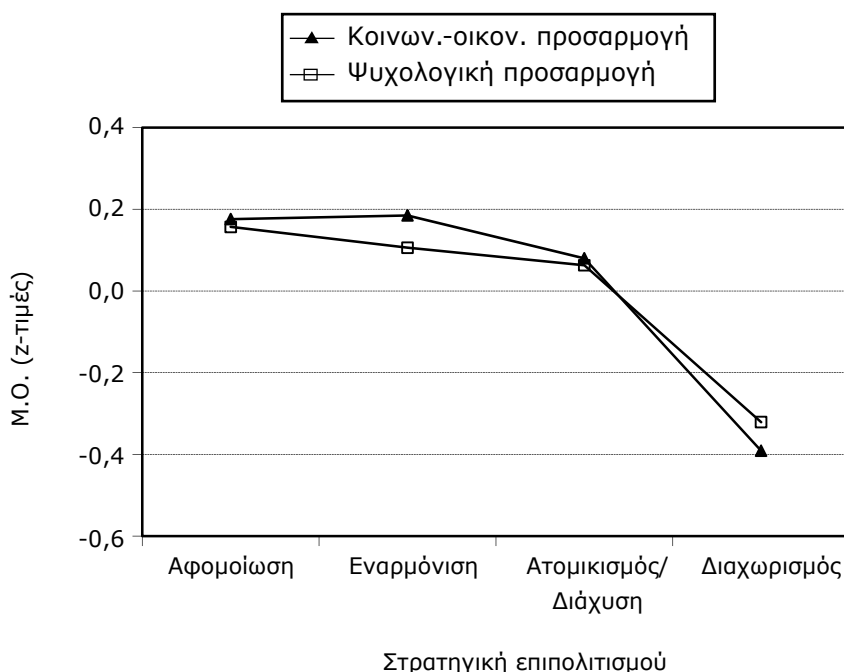
και ικανοποίησης των συμμετεχόντων ήταν παρόμοιο, ανεξάρτητα από τους ειδικούς λόγους της μετακίνησής τους. Αντιθέτως, τα κίνητρα της μετανάστευσης διαφοροποίησαν τους μέσους όρους της κοινωνικο-οικονομικής προσαρμογής, $F(4, 590)=5,20$, $p<0,001$, $\eta^2=0,04$. Ειδικότερα, τα άτομα που δήλωσαν ως βασικό κίνητρο την προσφυγιά (συνθήκες διωγμού) εμφανίζουν χαμηλότερη κοινωνικο-οικονομική προσαρμογή συγκριτικά με όσους μετανάστες εγκατέλειψαν τη χώρα προέλευσης για άλλους λόγους (Scheffé). Δεν εντοπίστηκε στατιστικώς σημαντική συνάφεια ανάμεσα στην εκούσια ή ακούσια μετακίνηση και στην προσαρμογή των μεταναστών.

5.6. Προσαρμογή και επιπολιτισμός

Η μελέτη της σχέσης των επιπολιτισμικών διεργασιών με την προσαρμογή των μεταναστών έγινε με τη χρήση δύο τύπων αναλύσεων: (α) Οι εστιασμένες στα άτομα (person-focused) αναλύσεις υιοθετούν μία, θα λέγαμε, τυπολογική προσέγγιση καθώς εξετάζουν το προφίλ της προσαρμογής συγκριτικά για τις τέσσερις στρατηγικές επιπολιτισμού (εναρμόνιση, αφομοίωση, διαχωρισμό, ατομικισμό/διάχυση). (β) Οι εστιασμένες στις μεταβλητές (variable-focused) αναλύσεις προσομοιάζουν στη συναφειακή προσέγγιση. Εδώ το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στο πλέγμα των συσχετίσεων μεταξύ ποσοτικών μεταβλητών, όπως είναι οι διαστάσεις του επιπολιτισμού (προσανατολισμός προς τους συμπατριώτες και προς τους Έλληνες) και της προσαρμογής. Αναλυτικά τα αποτελέσματα αυτά έχουν ως εξής:

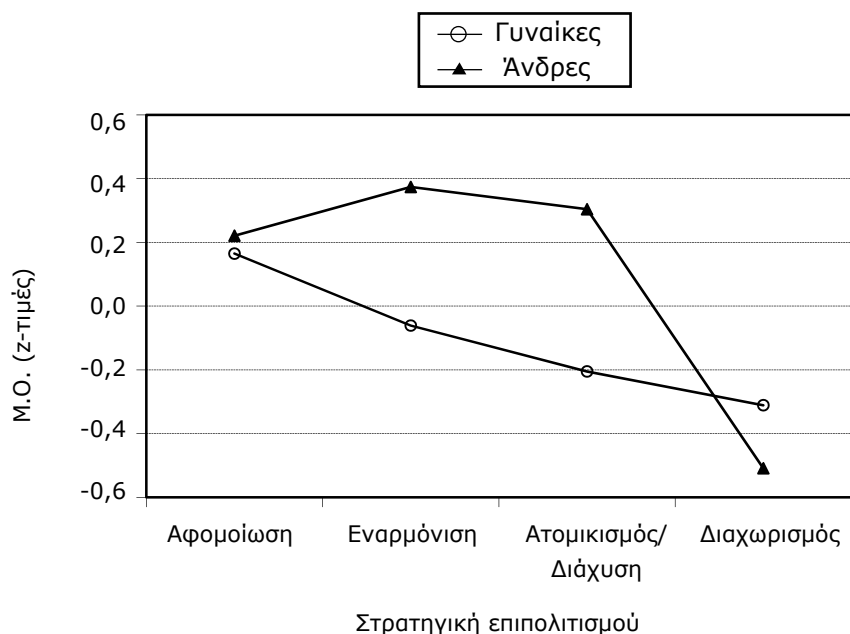
5.6.1. Αναλύσεις εστιασμένες στα άτομα (τυπολογική προσέγγιση)

Οι μέσοι όροι κοινωνικο-οικονομικής και ψυχολογικής προσαρμογής των μεταναστών υποβλήθηκαν σε ανάλυση διακύμανσης με ανεξάρτητη μεταβλητή τη στρατηγική επιπολιτισμού. Θελήσαμε, δηλαδή, να διαπιστώσουμε κατά πόσο το επίπεδο των δύο τομέων της προσαρμογής διαφοροποιείται ανάλογα με τη στρατηγική επιπολιτισμού. Το αποτέλεσμα ήταν στατιστικώς σημαντικό, τόσο για την κοινωνικο-οικονομική, $F(3, 587)=16,39$, $p<0,001$, $\eta^2=0,08$, όσο και για την ψυχολογική προσαρμογή, $F(3, 587)=14,16$, $p<0,001$, $\eta^2=0,07$. Ακολούθησαν πολλαπλές συγκρίσεις ανά ζεύγη με το κριτήριο του Scheffé, σύμφωνα με τις οποίες το χαμηλότερο επίπεδο προσαρμογής εμφανίζουν οι μετανάστες που επέλεξαν τον διαχωρισμό. Οι μέσοι όροι των τριών άλλων στρατηγικών επιπολιτισμού δεν διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους, παρόλο που την υψηλότερη βαθμολογία συγκέντρωσαν εμφανώς οι στρατηγικές της εναρμόνισης και της αφομοίωσης, με τον ατομικισμό/διάχυση να τοποθετείται ελαφρώς άνω του γενικού μέσου όρου (βλ. Σχ. 5.5).

Σχήμα 5.5. Μέσοι όροι κοινωνικο-οικονομικής και ψυχολογικής προσαρμογής των μεταναστών ως προς τη στρατηγική επιπολιτισμού.

Η προσθήκη του φύλου ως ανεξάρτητης μεταβλητής στην ανάλυση διακύμανσης ανέδειξε στατιστικώς σημαντική την αλληλεπίδραση της στρατηγικής επιπολιτισμού και του φύλου πάνω στους μέσους όρους της κοινωνικο-οικονομικής προσαρμογής, $F(3, 583)=3,50$, $p<0,05$. Όπως φαίνεται στο Σχ. 5.5, οι άνδρες που υιοθετούν την εναρμόνιση και τον ατομικισμό/διάχυση εμφανίζουν θετικότερη εικόνα από ό,τι οι γυναίκες, ενώ στις στρατηγικές του διαχωρισμού και της αφομοίωσης οι διαφορές μεταξύ των δύο φύλων είναι πολύ μικρότερες. Επιπλέον, φαίνεται ότι η αφομοίωση είναι η στρατηγική με την καλύτερη έκβαση όσον αφορά την κοινωνικο-οικονομική προσαρμογή για τις γυναίκες, ενώ για τους άνδρες η εναρμόνιση και ο ατομικισμός/διάχυση δίνουν καλύτερα αποτελέσματα.

Σχήμα 5.6. Αλληλεπίδραση των στρατηγικών επιπολιτισμού και του φύλου των μεταναστών πάνω στους μέσους όρους κοινωνικο-οικονομικής προσαρμογής.

Επειδή σε προηγούμενες αναλύσεις είχε εντοπιστεί συνάφεια της προσαρμογής των μεταναστών με τη χώρα προέλευσης και τη διάρκεια παραμονής, οι παράγοντες αυτοί ελέγχθηκαν ως συμμεταβλητές⁷ στο παραπάνω μοντέλο ανάλυσης διακύμανσης, ώστε να διερευνηθεί κατά το δυνατόν η «καθαρή» επίδραση των στρατηγικών επιπολιτισμού στους τομείς της προσαρμογής διατηρώντας σταθερές τις σημαντικότερες από τις «τρίτες» μεταβλητές. Το αποτέλεσμα της συμμεταβλητής ανάλυσης έδειξε και πάλι στατιστικώς σημαντική επίδραση της στρατηγικής επιπολιτισμού και στους δύο τομείς της προσαρμογής των μεταναστών, ανεξάρτητα από τη χώρα προέλευσης και τη διάρκεια παραμονής, με μοναδική επίπτωση τη μερική μείωση του ποσοστού εξηγούμενης διασποράς (δείκτης η^2), η οποία είναι άνευ ερμηνευτικής αξίας. Δηλαδή, ανεξάρτητα από την καταγωγή και τη διάρκεια παραμονής, οι μετανάστες που επέλεξαν τη στρατηγική του διαχωρισμού εμφάνισαν ταυτόχρονα τα χειρότερα επίπεδα προσαρμογής, ενώ

⁷ Ας σημειωθεί ότι η χώρα προέλευσης χρησιμοποιείται εδώ καταχρηστικά ως συμμεταβλητή εφόσον αφορά κατηγορικά δεδομένα. Για τις ανάγκες της παρούσας ανάλυσης, οι χώρες τοποθετήθηκαν σε φθίνουσα ακολουθία ανάλογα με την επίδρασή τους στους μέσους όρους προσαρμογής των μεταναστών, ώστε να προκύψει μία διαβαθμιστική κλίμακα τακτικών τιμών που υποδηλώνει ενδεχομένως πολιτισμική απόσταση (Ward & Kennedy, 1999).

επιπλέον η εναρμόνιση και ο ατομικισμός/διάχυση αποδείχτηκαν πιο λειτουργικές στρατηγικές για τους άνδρες παρά για τις γυναίκες.

Όσον αφορά στις προσδοκίες και τα μελλοντικά σχέδια των μεταναστών, βρέθηκε ότι περισσότεροι συμμετέχοντες που επέλεξαν την αφομοίωση (συγκριτικά με όσους προτίμησαν κάποια από τις υπόλοιπες τρεις στρατηγικές επιπολιτισμού) σκοπεύουν να ζήσουν για πάντα στην Ελλάδα, $\chi^2(9, N=590)=49,40, p<0,001$, προτίθενται να ζητήσουν την ελληνική υπηκοότητα, $\chi^2(6, N=590)=22,71, p<0,001$, και επιθυμούν για τα παιδιά τους να ζήσουν, να σπουδάσουν και να εργαστούν στην Ελλάδα, $\chi^2(12, N=469)=25,20, p<0,05$.

5.6.2. Αναλύσεις εστιασμένες στις μεταβλητές (συναφειακή προσέγγιση)

Ο Πίν. 5.3 παρουσιάζει τους δείκτες συνάφειας μεταξύ των διαστάσεων του επιπολιτισμού, των τομέων προσαρμογής και της διάρκειας παραμονής των μεταναστών στην Ελλάδα. Τα αποτελέσματα του πίνακα αυτού συμπληρώνουν τη γνώση που αποκομίσαμε μέχρι τώρα από τις εστιασμένες στα άτομα αναλύσεις.

Πίνακας 5.3

Συνάφεια (δείκτες Pearson r) ανάμεσα στις διαστάσεις του επιπολιτισμού, τους τομείς προσαρμογής και τη διάρκεια παραμονής

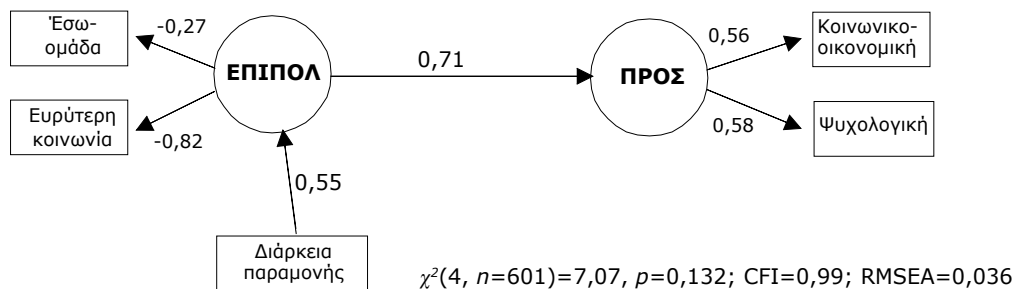
	ΣΥΜΠ	ΕΛΛ	ΟΙΚ	ΨΥΧ	ΔΙΑΡ
<i>Πολιτισμικός προσανατολισμός</i>					
Εσω-ομάδα (ΣΥΜΠατριώτες)	1,00				
Ευρύτερη κοινωνία (ΕΛΛηνες)	-0,22***	1,00			
<i>Προσαρμογή</i>					
Κοινωνικο-ΟΙΚονομική	-0,09 *	0,33 ***	1,00		
ΨΥΧολογική	-0,17***	0,32 ***	0,33 ***	1,00	
ΔΙΑΡκεια παραμονής	-0,13**	0,45 ***	0,18 ***	0,25***	1,00

Σημείωση: * $p<0,05$. ** $p<0,01$. *** $p<0,001$.

Όπως φαίνεται στον πίνακα, οι δύο διαστάσεις του επιπολιτισμού εμφανίζουν διαμετρικά αντίθετο προφίλ συσχετίσεων. Ο προσανατολισμός προς τους συμπατριώτες συνδέεται αρνητικά με την προσαρμογή και με τη διάρκεια παραμονής στη χώρα υποδοχής, ενώ ο προσανατολισμός προς τους Έλληνες συνδέεται θετικά με τις παραπάνω μεταβλητές, και μάλιστα με δείκτες που δηλώνουν ισχυρότερες συσχετίσεις. Οι δύο τομείς της προσαρμογής, από το άλλο μέρος, συσχετίζονται θετικά τόσο μεταξύ τους, όσο και με τη διάρκεια παραμονής

στην Ελλάδα. Δηλαδή, όσο μικρότερος είναι ο βαθμός εμπλοκής με την εσω-ομάδα, όσο μεγαλύτερος ο βαθμός εμπλοκής με μέλη της ευρύτερης κοινωνίας και όσο μεγαλύτερη η διάρκεια παραμονής, τόσο θετικότερη η κοινωνικο-οικονομική και η ψυχολογική προσαρμογή των συμμετεχόντων.

Σε επόμενη φάση, σχεδιάστηκε ένα μοντέλο δομικών εξισώσεων (structural equation model) για τη σύνοψη των παραπάνω σχέσεων. Απαραίτητη συνθήκη για την εφαρμογή ενός τέτοιου μοντέλου είναι η διατύπωση ορισμένων θεωρητικών υποθέσεων, ώστε να ελεγχθεί κατά πόσο τα εμπειρικά δεδομένα στηρίζουν τις υποθέσεις. Στην περίπτωση μας, αναμενόταν ότι ο επιπολιτισμός θα συνδέεται θετικά με την προσαρμογή, ενώ η διάρκεια παραμονής θα συνδέεται θετικά τόσο με τον επιπολιτισμό, όσο και με την προσαρμογή.

Σχήμα 5.7. Δομικό μοντέλο για τον προσδιορισμό των σχέσεων μεταξύ επιπολιτισμού, προσαρμογής και διάρκειας παραμονής των μεταναστών στη χώρα υποδοχής.

Δύο λανθάνουσες μεταβλητές συμπεριλήφθηκαν στο δομικό μοντέλο για να συνοψίσουν τις μετρήσεις του επιπολιτισμού και της προσαρμογής, αντίστοιχα. Η λανθάνουσα μεταβλητή του επιπολιτισμού συσχετίστηκε θετικά με τον προσανατολισμό προς την ευρύτερη κοινωνία και αρνητικά με τον προσανατολισμό προς την ομάδα των συμπατριωτών. Η λανθάνουσα μεταβλητή της προσαρμογής συσχετίστηκε θετικά, τόσο με τον κοινωνικο-οικονομικό, όσο και με τον ψυχολογικό τομέα. Όπως αναμενόταν, η λανθάνουσα μεταβλητή του επιπολιτισμού προέβλεψε θετικά τη λανθάνουσα μεταβλητή της προσαρμογής. Οι συντελεστές έδειξαν ικανοποιητική προσαρμογή των δεδομένων στο μοντέλο, $\chi^2(1, n=601)=3,26, p=0,071, CFI=0,98, RMSEA=0,061^8$. Ωστόσο, ακόμα καλύτερο αποτέλεσμα έδωσε η προσθήκη της διάρκειας παραμονής για την πρόβλεψη της λανθάνουσας

⁸ Υπενθυμίζεται ότι το ζητούμενο εδώ είναι η στατιστική ασημαντότητα του κριτηρίου χ^2 , η οποία δείχνει ότι τα δεδομένα δεν αποκλίνουν σημαντικά από το θεωρητικό μοντέλο. Τα προτεινόμενα όρια αποδοχής για τον δείκτη Comparative Fit Index (CFI) είναι $>0,95$ και για τον δείκτη Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA) είναι μεταξύ 0,05-0,08 (Kaplan, 2000).

μεταβλητής του επιπολιτισμού. Στην περίπτωση αυτή όλοι οι συντελεστές βελτιώθηκαν, δηλώνοντας ακόμα καλύτερη προσαρμογή στο υποθετικό μοντέλο, $\chi^2(4, n=601)=7,07, p=0,132, CFI=0,99, RMSEA=0,036$, το οποίο παρουσιάζεται στο Σχ. 5.7. Ας σημειωθεί ότι, εναλλακτικά, εξετάστηκαν δύο ακόμα μοντέλα, όπου η διάρκεια παραμονής προέβλεπε είτε τον επιπολιτισμό και την προσαρμογή είτε μόνο την προσαρμογή. Αυτό έγινε επειδή δεν υπήρχε σαφής υπόθεση σχετικά με το ποια από τις δύο παραπάνω μεταβλητές θα προέβλεπε η διάρκεια παραμονής. Ωστόσο, και τα δύο αυτά μοντέλα απορρίφθηκαν επειδή η ευθεία συσχέτιση της διάρκειας παραμονής με τη λανθάνουσα μεταβλητή της προσαρμογής οδήγησε σε σημαντική επιδείνωση όλων των συντελεστών της ανάλυσης. Δηλαδή, η διάρκεια παραμονής στη χώρα υποδοχής βρέθηκε ότι έχει έμμεση μόνο σχέση με την προσαρμογή, διαμέσου του επιπολιτισμού.

5.7. Συζήτηση – Συμπεράσματα

Στην έρευνα αυτή μελετήθηκαν δύο τομείς της προσαρμογής των μεταναστών στην Ελλάδα, ο κοινωνικο-οικονομικός και ο ψυχολογικός τομέας. Όσον αφορά στην ποιότητα της προσαρμογής των μεταναστών, η έλλειψη εξωτερικής ομάδας σύγκρισης ή ενός αντικειμενικού κριτηρίου αναφοράς εμποδίζει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα αποτελέσματα από τη συσχέτιση των μεταβλητών προσαρμογής με άλλους κοινωνικο-δημογραφικούς και ψυχολογικούς παράγοντες, εφόσον ο συγχρονικός χαρακτήρας της μελέτης δεν προσφέρεται για την απόδοση αιτιωδών σχέσεων.

Η (κανονική) μορφή της κατανομής των δύο σύνθετων δεικτών που υπολογίστηκαν για την αξιολόγηση της προσαρμογής, καθώς και το πλέγμα των συσχετίσεων τους με άλλες μεταβλητές της έρευνας, αποτελούν κριτήρια εγκυρότητας της μέτρησης. Κάτι τέτοιο δεν ήταν δεδομένο, εφόσον το ερωτηματολόγιο δεν κατασκευάστηκε εξ αρχής για τους συγκεκριμένους ερευνητικούς σκοπούς. Η εφαρμογή των θεωρητικών μοντέλων για τη μετανάστευση μέσω της ανασκόπησης της συναφούς βιβλιογραφίας ήταν αυτή που κατέστησε δυνατή τη δημιουργία ψυχομετρικά στερεών και εννοιολογικά έγκυρων μεταβλητών ώστε να είναι δυνατός ο έλεγχος των ερευνητικών υποθέσεων.

Από μια πρώτη επισκόπηση των επιμέρους δεικτών διαφαίνεται θετική σχέση ανάμεσα στη μετανάστευση και σε οικονομικές παραμέτρους, όπως η εργασία (έναντι της ανεργίας), η βελτίωση της οικονομικής κατάστασης και η επαγγελματική ανάπτυξη. Αντιθέτως, οι συχνότερες από τις αρνητικές όψεις της μετανάστευσης είναι μάλλον ψυχολογικές (π.χ. αίσθηση απώλειας δεξιοτήτων, απομάκρυνση από την οικογένεια, απώλεια υποστηρικτικών δικτύων). Παρόλο που το ποσοστό των συμμετεχόντων με θετικό ισοζύγιο γενικής ικανοποίησης είναι υψηλό (άνω του 60%), η ψυχολογική διάσταση της προσαρμογής των μεταναστών δεν πρέπει να υποτιμηθεί, εφόσον τους καθιστά ευάλωτους και υπονομεύει δυνητικά τη μελλοντική τους ανάπτυξη.

Ποιες είναι, λοιπόν, οι μεταβλητές που συνδέονται με την ποιότητα της προσαρμογής των μεταναστών; Είναι, καταρχήν, η στρατηγική επιπολιτισμού. Παρόλο που η άνιση κατανομή ορισμένων δημογραφικών χαρακτηριστικών των συμμετεχόντων δεν επέτρεψε την εκ των προτέρων αποσαφήνιση των ανεξάρτητων μεταβλητών, βρέθηκε ότι οι στρατηγικές επιπολιτισμού εξακολουθούν να ερμηνεύουν σημαντικό μέρος της διασποράς της προσαρμογής ακόμα και μετά τον στατιστικό έλεγχο της διάρκειας παραμονής στην Ελλάδα. Όπως αναμενόταν, η εναρμόνιση και η αφομοίωση συνδέονται με θετικότερη έκβαση. Το εύρημα αυτό είναι σε συμφωνία με τον κύριο όγκο της βιβλιογραφίας στην Ελλάδα (Besenvegis & Pavlou, 2008. Γεώργας & Παπαστυλιανού, 1993. Παπαστυλιανού, 2000. Μόττη & συν., 2006) και διεθνώς (Berry, 1997, 2006). Αναμενόμενη, επίσης, μπορεί να θεωρηθεί η χαμηλή ποιότητα προσαρμογής των μεταναστών που επέλεξαν τον διαχωρισμό, εφόσον στην έρευνα αυτή δεν συγκροτήθηκε ξεχωριστή ομάδα για την στρατηγική της περιθωριοποίησης. Η προσκόλληση στην εσω-ομάδα παράλληλα με την απομόνωση από την ευρύτερη κοινωνία, που συνεπάγεται ο διαχωρισμός, δυσχεραίνει τη διεκπαιρέωση καθημερινών ζητημάτων (π.χ. εύρεση εργασίας, επαφή με θεσμικά όργανα) και περιορίζει τις ευκαιρίες των μεταναστών για πολιτισμική μάθηση (π.χ. εκμάθηση της γλώσσας, εξοικείωση με τις τοπικές συνήθειες), η οποία θα τους καθιστούσε περισσότερο αυτόνομους και λειτουργικούς (Ward et al., 2001).

Μια άλλη διαπίστωση σχετικά με τη σχέση επιπολιτισμού και προσαρμογής προέρχεται από τις εστιασμένες στις μεταβλητές αναλύσεις. Σύμφωνα με αυτές, η διάσταση που κυρίως συνδέεται με την έκβαση της μετανάστευσης είναι ο προσανατολισμός προς την ευρύτερη κοινωνία. Ο προσανατολισμός προς τους συμπατριώτες, αντίθετα με ό,τι αναμενόταν, συνεισφέρει αρνητικά όχι μόνο στην κοινωνικο-οικονομική, αλλά και στην ψυχολογική προσαρμογή. Πιθανόν το εύρημα αυτό να δηλώνει τον αφομοιωτικό χαρακτήρα της ελληνικής κοινωνίας και την πίεση προς τους μετανάστες για συμμόρφωση, κάτι που έχει επισημανθεί επίσης από άλλους ερευνητές (Νικολάου, 2000. Shamai et al., 2002. Τραβασάρου, 2001).

Οι εστιασμένες στις μεταβλητές αναλύσεις, ιδιαίτερα δε το μοντέλο δομικών εξισώσεων, έδωσαν την ευκαιρία για αποσαφήνιση της συσχέτισης της διάρκειας παραμονής των μεταναστών στην Ελλάδα με το είδος της προσαρμογής τους. Άλλες έρευνες έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ο χρόνος παραμονής στη χώρα υποδοχής συνδέεται μακροπρόθεσμα με θετική προσαρμογή (Ward & Kennedy, 1992). Στην παρούσα έρευνα διαπιστώθηκε ότι η συνάφεια μεταξύ των μεταβλητών αυτών οφείλεται στη διαμεσολάβηση τρίτων παραγόντων, και ειδικότερα των διαστάσεων του επιπολιτισμού. Δηλαδή, η διάρκεια παραμονής δεν επιδρά ευθέως στην προσαρμογή, αλλά μόνον εμμέσως, διά του επιπολιτισμού. Το εύρημα αυτό είναι σημαντικό στο βαθμό που δηλώνει ότι η προσαρμογή των μεταναστών δεν είναι απλώς ζήτημα του χρόνου που περνάει, αλλά εξαρτάται από την ποιότητα της διομαδικής επαφής. Η διαπίστωση αυτή είναι σύμφωνη με

τη, γνωστή από την Κοινωνική Ψυχολογία, υπόθεση της επαφής, σύμφωνα με την οποία η απλή γνωριμία μεταξύ των ομάδων όχι μόνο δεν αμβλύνει, αλλά ενδέχεται μάλιστα να παγιώσει αρνητικά στερεότυπα και συμπεριφορές. Γι' αυτό προτείνεται μια σειρά προϋποθέσεων ώστε η επαφή να έχει θετική έκβαση, μεταξύ των οποίων συνθήκες ισοτιμίας και συνεργασίας, καθώς και θεσμική υποστήριξη (Smith & Bond, 2005).

Όπως αναμενόταν, η εθνοπολιτισμική ομάδα συνιστά διαφοροποιητικό παράγοντα της προσαρμογής. Το εύρημα αυτό δεν παραπέμπει βεβαίως σε γενετικές ερμηνείες των ατομικών διαφορών, αλλά καταδεικνύει τον κεντρικό ρόλο κοινωνικο-πολιτισμικών παραγόντων. Ο όρος «πολιτισμική απόσταση» (Babiker et al., 1980) χρησιμοποιείται για να περιγράψει το βαθμό και το είδος των διαφορών μεταξύ πολιτισμικών ομάδων. Όσο μεγαλύτερες οι διαφορές αυτές, τόσο πιο δυσχερής η διαπολιτισμική επαφή. Η Triandafyllidou (2000) αναφέρεται στη νοερή κατάταξη των εξω-ομάδων από τους Έλληνες με βάση τον βαθμό «ελληνικότητας» που τους αποδίδεται. Κατ' επέκταση, αναμένονται θετικότερες στάσεις και στερεότυπα απέναντι σε εθνικές ομάδες που γίνονται αντιληπτές ως όμοιες. Αυτή η θεώρηση μπορεί να εξηγήσει γιατί η προσαρμογή των μεταναστών από αφρικανικές ή αραβικές χώρες εμφανίζεται δυσκολότερη, συγκριτικά με την προσαρμογή των μεταναστών από τα Βαλκάνια και από χώρες της ανατολικής Ευρώπης.

Πέρα από τις «υψηλού επιπέδου» πολιτισμικές διαφορές (π.χ. όσον αφορά τη θρησκεία ή τις αξίες), επισημαίνεται εδώ ο ρόλος της πολιτισμικής μάθησης (Masgoret & Ward, 2006), δηλαδή της υιοθέτησης οικολογικά κατάλληλων δεξιοτήτων και συμπεριφορών, όπως η διεκπεραίωση καθημερινών συναλλαγών, η κοινωνικά αποδεκτή έκφραση των συναισθημάτων, η αποκωδικοποίηση των γλωσσικών ιδιωτισμών, κλπ. Ενδέχεται η μάθηση πολιτισμικά κατάλληλων συμπεριφορών να είναι ευκολότερη για τους μετανάστες που γίνονται αντιληπτοί ως «όμοιοι» με τους Έλληνες. Εξάλλου βρήκαμε ότι οι πολιτισμικά «απόμακροι» μετανάστες τείνουν να υιοθετούν συχνότερα στρατηγικές επιπολιτισμού που συνεπάγονται χαμηλό βαθμό επαφής με εξω-ομάδες (διαχωρισμός). Επομένως, η πολιτισμική απόσταση ενδέχεται να καταλήγει σε χειρότερη προσαρμογή διαμέσου της επιλογής δυσλειτουργικών στρατηγικών επιπολιτισμού. Οποσδήποτε πρόκειται για μια πιθανή ερμηνεία των δεδομένων και όχι για εύρημα που προέκυψε ευθέως από τις στατιστικές αναλύσεις.

Πάντως, δεν είναι δεδομένο ότι οι δημογραφικές μεταβλητές επιδρούν με παρόμοιο τρόπο στις επιπολιτισμικές διεργασίες και στην προσαρμογή των μεταναστών. Σε τρεις περιπτώσεις αποδεικνύεται η ορθότητα του παραπάνω ισχυρισμού:

Το φύλο δεν βρέθηκε να διαφοροποιεί την ποιότητα της προσαρμογής, παρόλο που εντοπίστηκαν διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών στις στρατηγικές

επιπολιτισμού. Φαίνεται πως η διαφοροποίηση αυτή των δύο φύλων έχει λειτουργικό χαρακτήρα, ώστε να επιτυγχάνουν ικανοποιητικό επίπεδο προσαρμογής.

Η οικογενειακή κατάσταση συνδέεται με την ποιότητα της προσαρμογής, αλλά όχι με τις διαστάσεις ή τις στρατηγικές του επιπολιτισμού. Ενδέχεται οι έγγαμοι μετανάστες να αντλούν περισσότερους ψυχοκοινωνικούς πόρους (π.χ., υλική και ψυχολογική στήριξη, αίσθηση του ανήκειν) συγκριτικά με τους άγαμους. Στη διεθνή βιβλιογραφία αναφέρονται ευρήματα που συνάδουν με τα δικά μας συμπεράσματα (Ataca & Berry, 2002), αλλά και προς την αντίθετη κατεύθυνση (Ward et al., 2001). Πιθανότατα η παρεμβαλλόμενη μεταβλητή εδώ είναι η ποιότητα των ενδο-οικογενειακών σχέσεων, για την οποία δεν είχαμε διαθέσιμες πληροφορίες.

Παρόλο που στο πρηγούμενο κεφάλαιο είδαμε ότι το υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης συνδέεται με πιο «ανοικτή» στάση προς την εξω-ομάδα, η συσχέτιση της μεταβλητής αυτής με την κοινωνικο-πολιτισμική προσαρμογή έδειξε ότι θετικότερη εικόνα παρουσιάζουν τα άτομα με μέσο (δηλαδή, ούτε ανώτερο ούτε κατώτερο) επίπεδο εκπαίδευσης. Οι μετανάστες με υψηλή μόρφωση ενδέχεται να αντιμετωπίσουν αυξημένες δυσκολίες επειδή η μετακίνησή τους στη χώρα υποδοχής συχνά συνοδεύεται από υποβάθμιση της επαγγελματικής τους κατάστασης και της κοινωνικής τους θέσης (Aycan & Berry, 1996). Η διαπίστωση αυτή συμφωνεί απολύτως με τα ευρήματα τις παρούσας έρευνας, εφόσον τα άτομα με ανώτερο επίπεδο εκπαίδευσης υστερούν όσον αφορά την κοινωνικο-οικονομική προσαρμογή, αλλά όχι στον ψυχολογικό τομέα.

Συνολικά, θα λέγαμε ότι η προσαρμογή των μεταναστών είναι αρκετά πολυσύνθετο φαινόμενο για να αποδοθεί σε έναν ή δύο μεμονωμένους παράγοντες. Η εφαρμογή πολύπλοκων στατιστικών τεχνικών είναι χρήσιμη, όχι ως αυτοσκοπός, αλλά για την αποσαφήνιση των διαπλεκόμενων συσχετίσεων, όπως έγινε με το μοντέλο δομικών εξισώσεων στην παρούσα έρευνα. Ακόμα και αυτή η λύση όμως έχει τους περιορισμούς της, οι οποίοι μπορούν να αντιμετωπιστούν μόνο με το σχεδιασμό διαχρονικών ερευνητικών σχεδίων. Συναφή συζήματα θίγονται στο επόμενο, τελευταίο, κεφάλαιο του τόμου αυτού.